

Kommunala bevarandestrategier på landsbygden

En fallstudie med fokus på medborgardialog

Malin Clarke

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program

15 hp

Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2013:24

Kommunala bevarandestrategier på landsbygden. En fallstudie med fokus på medborgardialog

Malin Clarke

Handledare: Ulrich Lange

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2012/13

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2013

By: Malin Clarke
Mentor: Ulrich Lange

Municipal conservation strategies in rural areas. A case study with focus on citizen dialogue

ABSTRACT

This paper addresses how local government works with agrarian environments and the extent to which citizens are given the opportunity to participate in this process. Through a literature review the legal frameworks and conditions for citizenship in municipal cultural planning are examined.

These conditions currently consists of conventions and policy documents stating that we should strive for greater participation. This is of high importance for rural cultural environments as these are not as strictly regulated by the physical planning, which means that the responsibility for these cultural environments primarily with property owners. As these environments often fall outside the scope of local authority practice the state instead use economic encouragement contributions paid in compensation to the property owners who manage culturally valuable landscape elements. The study focus is on a case study where the view of the landscape is examined, both from the municipality and the citizens' perspective. It also addresses the question of the extent to which the municipality uses the public dialogue as a knowledge base for the cultural environment produced. The municipality involved in the case study work primarily from an expert perspective, where citizens are informed afterwards. The values and descriptions of the landscape that emerges from the knowledge base are consistent to some extent with the local population view, but with some key differences when the knowledge base values the physical structures while locals focus on the processes that maintain them. Finally, the pros and cons of citizen participation in municipal cultural planning is discussed where my conclusion is that civic participation together with the expert knowledge creates a broader knowledge base and lead to a consensus among different parties. Additionally this anchors the knowledge bases with property owners at an earlier stage, which will enables an increased responsibility and thereby maintaining the valuable properties of these cultural environments.

Title in original language: Kommunala bevarandestrategier på landsbygden. En fallstudie med fokus på medborgardialog

Language of text: Swedish

Number of pages: 46

Keywords: Conservation strategies, rural areas, heritage planning, citizens,

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—13/24--SE

Förord

Stort tack till alla de fastighetsägare i Sörby som villigt ställt upp på intervjuer och bidragit med sin syn på sina omgivningar. Jag vill även tacka Björn Ahnlund och Dennis Axelsson på Kulturmiljö Halland för utlånande av material och att ni bidrog med åsikter och en intressant diskussion vid vår intervju, Johan Risholm på Falkenbergs kommun för information om kulturmiljöprogrammet samt min handledare Ulrich Lange för viktiga synpunkter och stöd i uppsatsskrivandet.

INNEHÅLL

1. INLEDNING	9
1.1 Bakgrund	9
1.2 Problemformulering och frågeställningar	9
1.3 Syfte och målsättning.....	10
1.4 Tidigare forskning och litteratur.....	11
1.5 Avgränsningar	12
1.6 Metod och material.....	12
1.7 Teoretisk ansats	14
2. JURIDISKA RAMVERK OCH NATIONELLA STRATEGIER FÖR LANDSBYGDENS KULTURMILJÖER	17
2.1 Lagrum och möjligheter till skydd av landsbygdens kulturmiljöer	17
2.1.1 Lagen om kulturminnen.....	17
2.1.2 Plan- och bygglagen	17
2.1.3 Miljöbalken	18
2.2 Landsbygdsprogrammet	18
2.3 Sammanfattande analys.....	19
3. MEDBORGARDIALOG SOM VERKTYG I KULTURMILJÖPLANERING	20
3.1 Inledning.....	20
3.2 Konventioner och styrdokument	20
3.3 Genomförande i Sverige	21
3.4 Sammanfattande analys.....	22
4. FALLSTUDIE: SÖRBY	23
4.1 Inledning.....	23
4.2 Presentation av området.....	23
4.3 Lokala myndigheters ambitioner och perspektiv	24
4.3.1 Översiktsplan	24
4.3.2 Kulturmiljöprogram.....	25
4.3.3 Bebyggelseinventering	26
4.4 Fastighetsägarnas perspektiv på kulturmiljön	27
4.4.1 Laga skifte, ursprunglighet och dess fysiska element.....	27
4.4.2 Ett levande landskap.....	28
4.4.3 Småskaligheten	29
4.4.4 Ambitioner och bevarande	29
4.4.5 Analys	31
4.5 Medborgardialog i den lokala kulturmiljöplaneringen.....	32
4.5.1 Medborgardialog ur ett ovanifrånperspektiv	32
4.5.2 Lokalbefolkningens syn på deltagande och dialog	33
4.5.3 Analys	34
5. RESULTAT	35
6. AVSLUTANDE DISKUSSION	37
7. SAMMANFATTNING	40
8. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	41
8.1 Otryckta källor	41
8.2 Tryckta källor och litteratur	41
9. ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING	45

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Idén till uppsatsen kommer sig ur mitt intresse för kulturmiljövården och kommunernas angreppssätt i frågor som gäller agrara miljöer. Då den bebyggelseantikvariska utbildningen främst har fokuserat på urbana miljöer vill jag därför ägna kandidatuppsatsen till att fördjupa mig och vidga min förståelse inom den kulturvårdande praktik som berör detta område. Senare års strukturrationaliseringar inom jordbruket ger större brukningsenheter, vilket medför att bebyggelsen på mindre lantegendomar styckas av. Nya byggnormer och regler för djurhållning medför tillsammans med ökade behov i byggnadsvolym och kapacitet vid de aktiva lantbruksfastigheterna leder till att äldre ekonomibyggnader inte når upp till kraven. Dessa blir överflödiga i verksamheten och riskerar att förfalla eller rivs om inte fastighetsägaren finner en ny användning för byggnaden. Även övriga delar av landskapet förändras då beteshävderna upphör och markerna brukas på nya sätt. En central aktör i det som sker med landskapet är fastighetsägarna, inte minst jordbrukarna. Detta har väckt mitt intresse för att undersöka hur kommun och kulturmiljövård arbetar med strategier för skydd i agrara miljöer och i vilken grad medborgardialog och lokalbefolkningens deltagande integreras i processen att utforma de kunskapsunderlag som rör deras omgivningar.

1.2 Problemformulering och frågeställningar

Regeringen har år 2010 fastställt 16 nationella miljömål, där ett rikt odlingslandskap och god bebyggd miljö ingår som målsättningar. Arbetet med att nå målet *Ett rikt odlingslandskap* omfattar att säkerställa ett bevarande av kultur- och bebyggelsemiljöer i odlingslandskapet. Många av de kommunala översiktsplaner och kulturmiljöprogram som är antagna efter miljömålsarbetet introducerades är därför kopplade till miljömålen som en del av strategierna för att uppnå dessa. Detta är mål som i dagsläget inte ser ut att kunna uppfyllas (Miljömålsportalen, 2013). I utvärderingen av miljömålen 2012 konstaterades att i dag skyddas färre byggnader än tidigare och speciellt begränsade är möjligheterna att skydda landsbygdens bebyggelse (Naturvårdsverket 2012, s.478). Detta är problematiskt då cirka 95 procent av Sveriges yta klassificeras som landsbygd (Boverket 2008, s.11). Bygglovsplikten utanför detaljplanerat område är inte lika omfattande som i tätorter. Byggnader som tillhör de areella näringarna är dessutom undantagna bygglovsplikt, trots att förändringar, uppförande eller rivning av dessa kan medföra en kraftig påverkan på landskapsbilden. Det är inte endast i de byggda miljöerna som det pågår en förändring. Stenseke (2009) menar att ett minskande antal jordbruk och betesmark som planteras med skog innebär det största hotet mot landskapsbilden. Förvaltandet av de agrara kulturmiljöerna är beroende av en samsyn

och vilja hos fastighetsägarna. Hur man ser på kulturmiljövärden i landskapet och vem som ska ha tolkningsföreträde i frågan om dessa värderingar är ingen självklarhet. Konflikter i frågan tycks härröra i brist på kommunikation och kunskap mellan olika parter (Saltzman 2001, s.200-201). Samtidigt ställs det i enlighet med internationella konventioner och nationella styrdokument högre krav på medborgardeltagande och dialog i olika demokratiska processer. Dessa krav figurerar i dagsläget till största delen som teoretiska ideal och samhällsplaneringen fungerar i praktiken huvudsakligen som en expertstyrd verksamhet (Olsson & Berglund 2013, s.6) Därför är det relevant att undersöka relationen mellan kommunerna samt kulturmiljövårdens ambitioner och fastighetsägarnas praktik, samt hur dialogen kring kulturmiljörelaterade kunskapsunderlag förs med lokal-befolkningen och vilket skede i planeringsprocessen detta tar plats.

För att få ett övergripande perspektiv över ramarna för kulturmiljöplanering av den agrara bebyggelsen samt strategier för medborgardialog ställer jag inledningsvis frågorna:

Vilka mål och skyddsformer finns i dagsläget för landsbygdens agrara kulturlandskap?

Hur ser förutsättningar och ramar ut för medborgardialog inom planering?

I undersökningen ingår en fallstudie av ett avgränsat område vilken utgår ifrån följande frågeställningar:

Hur arbetar lokala myndigheter och kulturmiljösektor i dagsläget med medborgardialog och information gällande landsbygdens kulturmiljöer?

I vilken grad överensstämmer fastighetsägarnas syn på sin omgivning med kommunala kunskapsunderlag?

Utifrån resultaten av dessa frågeställningar vill jag i slutdiskussionen försöka besvara ytterligare en fråga;

Vilka för- och nackdelar finns när det gäller tillämpning av medborgardeltagande i den lokala kulturmiljöplaneringen?

1.3 Syfte och målsättning

Syftet med undersökningen är att genom en fallstudie ur olika perspektiv undersöka den lokala kulturmiljöplaneringen av agrara bebyggelsemiljöer. Då verkställigheten av dessa program är beroende av en förankring hos berörda fastighetsägare är syftet även att undersöka huruvida fastighetsägarnas bild av sina omgivningar överensstämmer med befintliga kunskapsunderlag samt i vilken mån medborgardialog och deltagande har integrerats i processen att utarbeta kunskapsunderlagen.

Målsättningen med studien är att bidra med underlag till en vidare diskussion kring för- och nackdelar med att inom kulturmiljöplanering använda sig av medborgardialog med berörda fastighetsägare för att utforma och förankra de lokala myndigheternas kunskapsunderlag.

1.4 Tidigare forskning och litteratur

Omfattande forskning har gjorts över landsbygdens agrara bebyggelsemiljöer, främst ur ett historiskt perspektiv. Det finns även en del forskning som rör senare tids förändringar av landsbygdens miljöer. Boverket gav 2008 ut skriften *Landsbygd i förändring* som diskuterar frågan om hur landsbygdsmiljöer lämpligast kan regleras i planeringssammanhang och vilken grad detta bör ske.

Med utgångspunkt i reformen av den svenska livsmedelspolitiken år 1990 har riksantikvarieämbetet och jordbruksverket inom ramen för LiM-projektet utfört en uppföljning som syftade till att undersöka vilka effekter den nya politiken fick på miljön. Här undersöktes bland annat påverkan på odlingslandskap och kulturvärden utifrån 20 olika geografiska referensområden. Detta har bland annat resulterat i rapporten *Jordbrukets byggnader* med undersökningar över förekomst samt översiktliga beskrivningar av jordbrukets ekonomibyggnader inom referensområdena (Bennet Gårdö 1993).

Inom Institutionen för kulturvård har Anna Johansson i sin magisteruppsats med inriktning mot bygghantverk undersökt skyddsformer, möjligheter och hot när det gäller lantbrukets ekonomibyggnader. Utgångspunkten för hennes studie är främst hur hantverkskunnandet kan bidra till vidareutveckling av ekonomibyggnader som blivit överflödiga inom jordbruket (Johansson 2007).

Katarina Saltzman har i sin avhandling *Inget Landskap är en ö* (2001) studerat landskapet ur en etnologisk synvinkel med ett brett fokus. Hon belyser olika aspekter av landskap och människans koppling till detta. Särskilt fokuserar hon på landskapet som en dialektisk företeelse som exempelvis relationen mellan natur och kultur och menar att landskapet i sig inte är en isolerad företeelse utan istället en pågående process.

Forskning angående delaktighet och medborgardialog har utförts i flera sammanhang med olika inriktningar och fokus. Då det finns en vid forskning inom detta ämne presenteras ett endast urval undersökningar här som är relevanta då de anknyter till en diskussion om bevarande av landskap. Kristina Thorell undersöker i sin doktorsavhandling, *Naturvårdsplanering med förankring i det lokala*, förutsättningarna för att genomföra naturvårdsplanering med ett underifrån perspektiv där medborgardeltagande är centralt (Thorell 2008). Frågeställningarna påminner till viss del om min undersökning, men fokus ligger här på förutsättningarna och möjligheterna till att genomföra en medborgarförankrad process vilket undersöks genom aktionsforskning

där lokala grupper får utforma åtgärdsplaner för ett landskapsutsnitt. Min undersökning syftar däremot till att undersöka hur dialogen mellan fastighetsägare och lokala myndigheter ser ut i dagsläget, samt om en vidare dialog hade gett bättre förutsättningar för ett hållbart bevarande. Thorell berör inte heller bebyggelse utan studerar istället landskap med fokus på de biologiska aspekterna.

Marie Stenseke har formulerat ett flertal papers, artiklar och forskningsrapporter som behandlar ämnet. I ett paper från 2009 undersöker hon liksom Thorell förutsättningarna för medborgardeltagande och uppmärksammar även problem och kritiska aspekter med liknande strategier. Hon fokuserar på samarbetet mellan bönder och lokala myndigheter och visar på ett par relevanta fall i olika delar av Sverige där man använt sig av medborgardeltagande med framgångsrikt resultat (Stenseke 2009). Hon har även genom forskningsprojektet *Landskapets värden -lokala perspektiv och centrala utgångspunkter* (2001) undersökt hur de centralt formulerade målen för landskapsvård förhåller sig till lokala perspektiv.

Marcus Ågren undersöker i sin kandidatuppsats *Skydda så långt som möjligt* (2011) uppbyggnaden av kommunernas kulturmiljöprogram och berör frågan om hur väl dessa är förankrade hos fastighetsägarna. Undersökningen utgår främst från riksantikvarieämbetets riktlinjer samt informationen som framgår i kulturmiljöprogrammen. Inga intervjubaserade undersökningar har utförts.

1.5 Avgränsningar

Jag har valt att avgränsa min fallstudie geografiskt till ett av de sammanhängande områden som utpekats i Kulturmiljöprogrammet för Falkenbergs kommun, Sörby. Anledningen till detta är att jag inom tidsramen för uppsatsen vill få möjligheten att studera medborgardeltagande i området ur olika synvinklar, baserat på Lefebvres idé om rummet som en triad (Franzén 2004 s.53-54) vilket beskrivs närmre i teoriavsnittet. Jag valt att inte gå djupare in på den agrara utvecklingens historia i Sverige då detta område redan är väl beskrivet i ett flertal andra publikationer. Jag går inte heller djupare in på att undersöka möjligheterna till införande av bygglovsplikt inom de areella näringsenheterna utan utgår ifrån det ramverk för skydd som föreligger i dagsläget.

1.6 Metod och material

Min undersökning består dels av en litteraturstudie, dels av en fallstudie som behandlar den äldre bybildningen Sörby i Falkenbergs kommun. Området har valts med anledning av att det utpekats som kulturhistoriskt värdefullt i flera olika sammanhang. Byn ingår som en del av riksintresset Ätradalsområdet i Hallands län och är även representerad som en värdefull miljö i kommunens kulturmiljöprogram samt med ett flertal bebyggelseenheter utpekade i en bebyggelseinventering. Fallstudien är delvis baserad på intervjuer där ett flertal fastighetsägare i området intervjuas. Syftet med intervjuerna är

dels att få lokalbefolkningens bild av sin närmiljö och dess eventuella kulturvärden och dels att undersöka hur kulturmiljövården och kommunen förankrar sina kunskapsunderlag hos fastighetsägarna. För att undersöka området ur lokala myndigheters perspektiv används befintliga kunskapsunderlag samt en kompletterande intervjuer med tjänstemän som deltagit i utformningen av kunskapsunderlagen

Då undersökningen fokuserar på landsbygdens agrara miljöer anser jag det relevant att utifrån en litteraturstudie redogöra för befintliga skydd och ramverk som utgör den juridiska grunden för möjligheterna och skyldigheterna inom kulturmiljöplaneringen. Litteraturstudien berör även ramverk och förutsättningar för medborgardialog inom kulturmiljöplanering.

Intervjun är i form av en strukturerad kvalitativ datainsamling där färdiga intervjuformulär används med frågor som syftar till att besvara några av uppsatsens frågeställningar. Utöver dessa formulär har följdfrågor och ytterligare information tillkommit vid vissa intervjutillfällen. Även denna information har tagits i beaktning då flexibilitet i en intervjusituation kan bidra till att ge undersökningen högre validitet (Larsen 2007, s.80). Urvalet av informanter har gjorts enligt ett icke-sannolikhetsurval, då min studie inte innebär något behov att generalisera insamlade data. Detta innebär ett strategiskt urval av respondenter som ansågs vara representativa för undersökningens syfte. Ramen för vilka informanter som har deltagit utgörs av fallstudiens geografiska avgränsning, där fastighetsägare inom området har medverkat. För att inte hämma intervjuerna har informanterna som representerar lokalbefolkningen anonymiserats i undersökningen genom att tilldelas nummer och benämns i därmed som informant 1, informant 2 och så vidare. Det samlade intervjumaterialet finns att tillgå hos författaren, där informanterna kopplas till undersökningen genom samma kodade benämning som i texten. Tjänstemän vid länsstyrelse, kommuner och läns museer nämns inte vid namn i undersökningen utan refereras till med yrke, arbetsuppgift och arbetsplats. De är dock inte anonymiserade i referensförteckningen.

Som analysmetod av källmaterialet som insamlats under intervjuerna har jag använt mig av en enkel variant av innehållsanalys vilken beskrivs av Larsen. (2007, s.101f). Intervjuanteckningarna har renskrivits och informationen har sorterats efter olika teman. Denna sortering har skett utifrån vilken frågeställning materialet besvarar. Jag vill betona att resultaten inte kan ses som allmängiltiga då fallstudien är utförd på ett avgränsat geografiskt område. Tendenser som framkommer speglar därför endast förhållanden inom detta område.

Det är värt att notera ett par källkritiska aspekter vid användandet av intervjuer som metod. Dels finns en risk att man som intervjuare omedvetet påverkar informanterna. Informanten väljer själv vad som berättas, vilket ger den uppenbara nackdelen att informationen kan vinklas och ge en felaktig bild av verkliga förhållanden. Telefonintervjuer utesluter vissa aspekter som exempelvis informantens kroppsspråk, vilket kan leda till att informationen tolkas annorlunda än vid intervjuer på plats.

Feltolkningar från intervjuarens sida är överhuvudtaget en förekommande risk vid denna typ av undersökning.

1.7 Teoretisk ansats

Denna undersökning rör kulturlandskapet och människors uppfattning och förhållnings-sätt till detta. Medborgardialog som instrument i kulturmiljöplaneringen är en annan aspekt som behandlas därför kommer jag i detta kapitel beskriva mina teoretiska utgångspunkter i fråga om produktionen av rummet som kulturmiljö och vem som har rätten att delta i denna produktion.

För att förstå olika sätt att och hantera och se på det agrara landskapet kan man använda sig av filosofen Henri Lefebvres teori om rumslig produktion¹. Lefebvres teorier behandlar främst det urbana planerade rummet men har även använts på andra rumsliga konstellationer. Ett exempel på detta är hur Eva Löfgren i sin avhandling applicerar teorin för att förstå tingshusens utformning och funktion (Löfgren 2011). Jag anser att det är möjligt att applicera Lefebvres tankar på undersökningen av kulturmiljöplanering av agrara miljöer då det är ett verktyg för att synliggöra platsen ur olika dimensioner. Lefebvre använder sig av något som kallas för en *spatial triad* för att förstå produktionen av det sociala rummet (platsen).

1. Rumslig praktik
2. Rummets representationer
3. Representationernas rum.

Rumslig praktik kan förstås som det som görs i rummet vilket är kopplat till det kroppsliga. Det innefattar även de fysiska aspekterna som formas av praktikerna. Representationer däremot handlar om föreställningar av rum. Av dessa föreställningar går det att skilja ut två olika aspekter. *Rummets representationer* handlar om visioner om rummet som riktar sig mot framtiden. Fysisk planering av en plats rör sig inom dessa ramar (Franzén 2003, s.54f). *Representationer av rum* är den dimension som möjliggör ett tredje sätt att se på rummet utöver materiellt och mentalt, vilket motverkar bilden av den *rumsliga praktiken* och *rummets representationer* som motsatspar. *Representationer av rum* är upplevelsen av rum som uppstår kopplat till en viss plats och är beroende av erfarenhet, vilket beskrivs av Olsson som ”det levda rummet” (Olsson 2008, s 59).

Lefebvres idéer är relevant för diskussionen om medborgardialog på så sätt att det handlar om att föra in lokalbefolkningens bild, det vill säga representationernas rum i planerarnas visioner för att ge en mer realistisk bild av rummet.

¹ Jag har valt att utgå ifrån tolkningar av Lefebvres teorier genom Franzén (2003), Olsson (2008)

Lefebvre använder även begreppen dominering och appropriation som motsatta sätt att producera rum. Dominering innebär toppstyrning medan appropriation har att göra med medborgarnas rätt till deltagande samt att återta det dominerade rummet. Detta synsätt bygger på en samhällskritik som Lefebvre riktade mot den moderna urbaniteten där han liknade människor vid produktionsenheter som systematiserats in i ett rationellt produktionssystem (Olsson 2008 s.56). Franzén visar på hur en urban miljö enligt Lefebvres teori är formad med utgångspunkt i rummets representation, det vill säga planläggningen av staden (Franzén 2003, s. 56). Detta möjliggör tolkningen att agrara områden utan inslag av stadsplanering istället formas utifrån den rumsliga praktiken, det vill säga utifrån de behov som har uppstått genom tiderna. Representationernas rum är de föreställningar som de boende bär med sig vilket tydliggörs genom intervjustudien. Kunskapsunderlagen symboliserar rummets representationer.

Lefebvres dialektiska synsätt där de sociala praktikerna hör ihop med det materiella rummet kan jämföras hur Katarina Saltzman i sin avhandling utgår ifrån landskapet som en process, där *landskap* kan likställas med Lefebvres *rum*. Saltzman beskriver begreppet landskap som ett flerdimensionellt och komplext begrepp. Landskapet ses som ”(...)en beröringsyta i mötet mellan natur och kultur”, begreppet ger möjligheter att studera relationen mellan dessa (Saltzman 2001, s.55). Natur och kultur ska därmed inte ses som dikotomier utan som två aspekter av samma helhet. Människans relation till landskapet är komplex, där begreppet landskap kan förklaras som en tankefigur, det vill säga ett sätt att mentalt uppfatta och förhålla sig till det fysiska i landskapet och den historiska process som format det (Saltzman 2001, s.55). Människan formar landskapet samtidigt som landskapet formas i vår mentala bild. Det är något föränderligt och konstruktionen av landskapet är en process pågår ständigt (Saltzman 2001, s.58ff) Synen på landskap som process påverkar även vilket perspektiv som anläggs i diskussionen om bevarande.

De kommunala kunskaps- och planeringsunderlag som berör landskap baseras ofta på ställningstagande vi har förbundet oss att anta som våra genom ratificeringen av Europeiska landskaps-konventionen (2000). Konventionen grundar sig i idén om landskapets betydelse för människans välbefinnande. En genomgående utgångspunkt i landskapskonventionen är att ett landskap är värdefullt om det uppfattas så, oavsett dess egenskaper. Detta utgör en grund för användandet av medborgardialog tidigt i planeringen och konventionen lyfter fram detta genom att förespråka olika aktörers medverkan i förvaltning och utformande av strategier för landskap (ELC, artikel 5 A-D). Detta ansluter till Lefebvres idéer om representationernas rum, den erfarenhetsbaserade upplevelsen, som en viktig del av vad som konstituerar ett landskap.

1.8 Disposition

Efter inledningen följer kapitel två som redovisar befintligt juridiskt ramverk och övriga strategier för landsbygdens kulturmiljö med syfte att visa på utgångspunkten för kulturmiljöplanering. I kapitel tre redogörs för förutsättningar och diskussioner runt

medborgardialog som verktyg i den lokala kulturmiljöplaneringen. Det fjärde kapitlet redogör för resultaten av fallstudien och är därför tyngdpunkten i denna undersökning. Samtliga delar av undersökningen avslutas med en analys av de resultat som undersökningen resulterat i. Därefter följer i kapitel 5 en avslutande diskussion som inledningsvis syftar till att utifrån undersökningens resultat besvara den sista frågan rörande för- och nackdelar runt medborgardeltagande i den lokala kulturmiljöplaneringen samt föra en diskussion kring detta.

2. JURIDISKA RAMVERK OCH NATIONELLA STRATEGIER FÖR LANDSBYGDENS KULTURMILJÖER

2.1 Lagrum och möjligheter till skydd av landsbygdens kulturmiljöer

De instrumentella förutsättningar som beskrivs i kommande kapitel utgör de aktuella förutsättningarna för kulturmiljöplanering av landsbygdens kulturmiljöer. Ur Lefebvres teori kan detta tolkas som en del av *rummets representation*, då det utgör den offentliga visionen för hur kulturmiljölandskapet som rum ska hanteras.

2.1.1 Lagen om kulturminnen

Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. (Lagen om kulturminnen, 1 kap, 1§).

Den inledande paragrafen i lagen om kulturminnen utgör en grund för all hantering av kulturmiljö i Sverige och berör både privatpersoner och myndigheter. Lagen möjliggör även byggnadsminnesförklaring av byggnader som anses särskilt värdefulla samt reglerar skydd av fornlämningar (KML, 3 kap, 1§ & 2kap, 1§). Här finns dock inga tydliga riktlinjer för hur vardagslandskapen ska hanteras inom ramen för den inledande paragrafen, detta hanteras istället i Plan- och bygglagen (2010:900).

2.1.2 Plan- och bygglagen

Plan- och bygglagen reglerar den fysiska planeringen och utformningen av den byggda miljön. Samtliga kommuner i Sverige ska ta fram en översiktsplan som främst används som ett rådgivande redskap och riktlinje inför den långsiktiga planeringen av nyttjande av mark och vattenresurser. Kommunerna är skyldiga att i planen ange hur de tänker arbeta för att tillgodose berörda riksintressen (PBL, 3 kap 1-5§). Vid bygglovsansökningar på fastigheter utanför detaljplanerat område vägs dessa mot översiktsplanen. Plan- och bygglagen möjliggör även skydd av icke detaljplanerade områden genom områdesbestämmelser som i förhållande till kulturmiljöfrågan kan användas för att säkerställa översiktsplanens syften samt tillgodose riksintressen, eller appliceras på områden som anses extra värdefulla ur historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Detta innebär att kommunerna har möjlighet att reglera markanvändning och bebyggelsens utformning samt införa krav på bygglov och rivningslov. (PBL, 4 kap, § 42)

För tomter, byggnader, anläggningar och bebyggelseområden finns en generell bestämmelse som anger att:

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas (PBL, 8 kap, § 13)

Kontroll över hur detta sker saknas dock i stor omfattning på landsbygden då bebyggelse utanför detaljplanlagt område är undantagna krav på bygglov för fasadförändringar, mindre tillbyggnader och komplementbyggnader. Även byggnader som tillhör jord- och skogsbruk är undantagna bygglovsplikten (PBL 2010:900 9 kap § 2-6). Ett ökat skydd av landsbygdens miljöer genom lagstiftning har utretts och diskuterats. Ett centralt problem utgörs enligt Boverket (2008) av skillnader i synsätt på landsbygdens miljöer. De menar att kommunala plangrupper ofta domineras av en stadskulturell syn på bevarande med historiserande karaktär som kan krocka med jordbruksföretagarnas vilja att utveckla sin verksamhet för att behålla den ekonomiska bärkraften.

2.1.3 Miljöbalken

Inom ramen för Miljöbalken kan områden som är av riksintresse för kulturmiljön regleras på följande vis:

Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet ska så långt möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön. Områden som är av riksintresse för naturvärden, kulturmiljövärden eller friluftslivet ska skyddas mot åtgärder som avses i första stycket. (Miljöbalken, 3 kap 6§)

Riksantikvarieämbetet pekar ut de områden som ska lyda under begreppet riksintresse och länsstyrelsen ansvarar för att se till att dessa säkerställs inom den kommunala planeringen. Riksantikvarieämbetet påpekar att riksintresseområden bör ses som en resurs inom regional utveckling och ett säkerställande av riksintresseområdenas värden är beroende av att det hos berörda aktörer finns en medvetenhet om dessa (RAÄ 2012). Miljöbalken bereder även möjlighet att skydda ett avgränsat område som anses ha värdefulla kulturpräglningar i form av kulturresevat (Miljöbalken 7kap, 4§).

2.2 Landsbygdsprogrammet

En strategi som riktar sig till de agrara miljöerna är uppmuntransbidrag i olika former, där statliga ekonomiska stöd delas ut genom jordbruksverkets satsning Landsbygdsprogrammet vid skötsel och restaurering av värdefulla miljöer. Landsbygdsprogrammet grundar sig i den av Europeiska rådet antagna förordning av stöd till landsbygden. Syftet med programmet är att främja en hållbar utveckling av landsbygden, genom att fördela ekonomiskt stöd till olika projekt som bidrar till en positiv utveckling inom ramarna för programmet (Lantbruksdepartementet 2012).

Ett av målen för det aktuella Landsbygdsprogrammet 2007-2013 är att värna natur- och kulturvärden. Under kategorin *Ersättning inom utvald miljö* finns flera olika ekonomiska stöd som syftar till att uppnå detta mål. Bland annat finns möjlighet att söka pengar för att restaurera stenmurar, alléer samt överloppsbyggnader som inte har någon

användning i verksamheten (www.jordbruksverket.se). Miljö- och landsbygdsprogrammet hade mellan år 2000 och 2006 två förgreningar. Nittio procent av de ekonomiska resurserna fördelades för att främja ett ekologiskt hållbart lantbruk. Resterande stöd användes inom projekt för att stödja en ekonomiskt och socialt hållbar utveckling på landsbygden. Möjlighet fanns att söka stöd för byutveckling och bevarande av kulturarvet (Jordbruksverket, 2010 s.9). I jordbruksverkets utvärdering av programperioden framkom att stöden i sju av 10 studerade fall hade haft hållbara effekter.

2.3 Sammanfattande analys

Då fastighetsägare till bebyggelse utanför detaljplanerat område har ett friare spelrum när det gäller exteriöra förändringar, tillbyggnader samt uppförande, ombyggnad och rivning av jordbrukets ekonomibyggnader innebär detta i praktiken att ett bevarande av miljöernas kulturvärden är starkt beroende av en vilja att bevara hos varje enskild fastighetsägare. Detta lägger grund för ett behov av ytterligare verktyg och angreppssätt för att kunna närma sig frågan om kulturmiljöerna och dess eventuella bevarande eller utveckling. Skyddsformerna kulturresevat samt byggnadsminne innebär att dessa avgränsade miljöer blir en slags referensområden som ska representera en viss typ av miljö som anses värdefull. Detta är dock inget som appliceras på samtliga vardagslandskap. Uppmuntransbidrag i olika former fungerar som kompletterande ersättning för de fastighetsägare som integrerar vårdande åtgärder för landskapet i sin agrara verksamhet, eller som motivation för att renovera överflödiga byggnader istället för att låta de förfalla. Dessa stödinsatser har omgetts med kritiska diskussioner då de landskapselement som är bidragsberättigade länge har setts som odlingshinder i jordbruksproduktionen, även hos myndigheter som tidigare uppmuntrade till att avlägsna dessa som ett led i rationaliseringen av jordbruket. (Saltzman 2001, s191ff) En problematisk aspekt att uppmärksamma är att dessa bidrag kan framstå nostalgiska då de övervägande syftar till att vidmakthålla en äldre form av småskaligt jordbruk. Detta bygger på ett synsätt av det äldre landskapet som mer naturligt än dagens landskap (Saltzman 2001, s 239). Det finns även en risk med att ersättningarna i programmet utgår ifrån centralt formulerade värden som inte tar hänsyn till lokala skillnader i någon större utsträckning (Stenseke 2001, s 60).

3. MEDBORGARDIALOG SOM VERKTYG I KULTURMILJÖPLANERING

3.1 Inledning

Frågan om medborgardialog väljer jag här att dela upp i två delar, *Delaktighet* i att vara med och utforma och påverka innehållet i kulturmiljöprogram och skyddsföreskrifter, samt *information*. Med information syftar jag på i vilken grad myndigheter väljer att sprida kunskap och informera om skydd och målsättningar och strategier när det gäller utvalda kulturmiljöer. Thorell beskriver förankring som ett sätt att skapa förståelse och överrensstämmelse mellan en politisk-administrativ och lokal sfär (Thorell 2008, s 29). Hon lyfter fram en befintlig modell för olika grader av medborgardialog; Information, konsultation, partnerskap samt lokal mobilisering. Information och konsultation innebär att redan tagna beslut förankras hos lokalbefolkningen. Lokal mobilisering och partnerskap som innebär den högsta graden av deltagande utgår ifrån lokalbefolkningens perspektiv vilket sedan styr riktningen för beslutsfattande (Thorell 2008, s 31f).

3.2 Konventioner och styrdokument

Frågan om ett demokratiskt kulturarv hamnade i fokus genom förändringar i kulturpolitiken år 1974 (Aronsson 2006, s 2). Frågan introducerade delvis i kulturmiljövården i samband med stadsomvandlingarna på 1960- och 70-talen där kritik riktades mot att medborgarnas röster saknades i diskussionen om hur stadskärnorna skulle utformas (Olsson & Berglund 2013, s.5). Fokus på demokratiska processer som involverar deltagande har sedan dess ökat. 2002 ratificerade Sverige den Europeiska landskapskonventionen. Den utgör idag en central utgångspunkt för dessa frågor och förbinder oss att arbeta för ett ökat deltagande inom kulturmiljöplaneringen (ELC, artikel 5C). Genom ratificeringen av konventionen förbinder vi oss även att kartlägga och värdera våra landskap vilket ska ske "(...)med aktiv medverkan av berörda parter" (ELC, artikel 6C). Detta påpekas även av Riksantikvarieämbetet som menar att kravet på delaktighet i den landskapsrelaterade planeringen bör stärkas och lokal kunskap bör tillvaratas i högre grad (Förslag till genomförande, 2008). De nationella målen för kulturmiljö som formulerades 1998 innehåller bland annat formuleringen "Allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön" (Regeringens proposition, 1998). Idag är målen under revidering i propositionen *Kulturmiljöns mångfald* kvarstår ovanstående mål med något annorlunda formulering (Kulturmiljöns mångfald, 2013). Målet är dock otydligt definierat och riktlinjer för hur det genomförs i praktiken saknas. Kommuner har en viss skyldighet till samråd med invånarna vid fysisk planering vilket regleras i Plan- och Bygglagen. Samråd ska ske vid utarbetandet av en ny översiktsplan, då medborgare har möjlighet att yttra sig om förslaget (PBL, 3 kap, § 9-14). Detta gäller även vid upprättandet av detaljplaner, med syfte att ska skapa ett bra underlag där allmänheten och berörda myndigheter har möjlighet att påverka besluten och få insyn i processen (PBL, 5 kap, § 11-17). Att implementera medborgardialog i den fysiska planeringen är utöver det som lagstadgats genom Plan-

och bygglagen mer eller mindre frivilligt, vilket gör att många kommuner saknar tydligt inarbetade förfaranden för hur man går tillväga. En enkätstudie utförd på två kommuner visade ett lokalt stöd hos politiker för att använda medborgardialog i någon form som verktyg för att fatta bättre beslut (Karlsson 2011, s.118f). Det finns en kritik inom både forskningen och den kommunala politiken mot att använda sig av medborgardialog som verktyg. Denna kritik riktar sig mot risken för ökad politisk ojämlikhet om endast ett fåtal medborgare bereds möjlighet att delta, samt att deltagarna kan sätta privata intressen före allmänhetens. I en styrd medborgardialog kan samtidigt deltagare vilka representerar hela samhället väljas ut och på så vis bidra till en större politisk jämlikhet än oregerad spontan påverkan utifrån (Karlsson 2011, s 120f).

3.3 Genomförande i Sverige

År 2006 startade förbundet *Sveriges Kommuner och Landsting* upp ett projekt kallat *Medborgardialog* med ursprung i förbundsstyrelsens beslut att stödja kommunerna och landstingen i att använda sig av medborgardialog som ett verktyg för utveckling och för att ta fram beslutsunderlag (Langlet 2012, s.7). Inom projektet har det producerats ett flertal skrifter som ska fungera som stöd för förbundets medlemmar. Huddinge Kommun är ett exempel på en svensk kommun som har formulerat strategier för att aktivt integrera delaktighetsaspekten i sitt arbete. Kommunen har genom *Projekt medborgarinflytande* utarbetat en metodhandbok för delaktighet i den kommunala planeringen (Huddinge kommun, 2012). Inom kulturmiljövården arbetar man dock oftast i dagsläget enligt ett traditionellt rationellt planeringssystem där expertens ord väger tyngst i bedömningar av värden i miljön (Olsson & Berglund 2013, s 12)

Informationssatsningar till medborgare om kulturmiljöer utförs i olika grad från myndigheter och läns museer. Vissa kommuner tillgängliggör kulturmiljöprogram och andra underlag digitalt, medan andra har mer omfattande informationsåtgärder. Ett exempel är Alingsås kommun som gett ut broschyren *Att bygga i landsbygd* (2001) där de, utöver att ge information om krav på bygglov, även ger rekommendationer om hur bebyggelsen bör utformas för att anpassas till den befintliga kulturmiljön. I flera kommuner finns liknande information endast tillgänglig då medborgarna uppsöker den på eget initiativ. Detta kan jämföras med statens landsbygdsprogram där utförandet av vårdåtgärderna som avses bygger på ansökningar av bidragsmedel. Detta medför ett större behov av informationsinsatser än vad som sker i samband med kommunernas fysiska planering. Bland annat skickas informationsbroschyrer ut till lantbrukare och företag om programmet och de olika bidrag som är möjliga att söka. Jordbruksverket informerar även genom tidskrifter, organisationer och digitalt för att nå ut i så vid omfattning som möjligt (Lantbruksdepartementet 2012, s.376).

År 2000 togs jordbrukslandskapet på södra Öland upp på Unescos världsarvslista. De lokala bönderna involverades i processen som föregick nomineringen och fick vara delaktiga i att utforma planer för hur området skulle förvaltas. Detta anses vara ett lyckat projekt ur delaktighetssynpunkt då det har utvecklats en samsyn mellan de lokala jordbrukarna och myndigheter i hur kulturlandskapet ska skötas och förvaltas (Saltzman

2001, Stenseke 2011). Jordbrukarna har dock i intervjuer poängterat att de inte ser på samarbetet som hållbart över tid då relationerna mellan de lokala bönderna är beroende av ett engagemang hos beslutsfattarna, vilket är individuellt. En bristande kunskap rörande jordbruk hos vissa handläggare har också utgjort ett problem i kommunikationen mellan de båda parterna (Stenseke 2011).

Ett annat exempel på medborgardeltagande belyses av Olsson och Berglund (2013). De har i ett projekt kopplat till översiktsplaneringen i Arboga kommun prövat tillämpningen av en kvantitativ metod för deltagande genom enkätutskick till cirka 10 procent av kommunens invånare. Genom detta har en stor del av lokalbefolkningens uppfattningar och värderingar av miljön synliggjorts som underlag inför översiktsplanering (Olsson & Berglund 2013, s 33f)

3.4 Sammanfattande analys

Det juridiska ramverket möjliggör ett deltagande i den fysiska planeringen, men utgör utöver samrådskravet i Plan- och bygglagen ingen tvingande grund för att det ska vara en del av processen. Detta resulterar i att deltagande inom kulturmiljörelaterad planering sker i olika grad beroende på vilja och resurser hos kommunerna. I ovanstående genomgång redovisas ett par goda exempel på deltagande i olika form. Det vanligaste förfarandet är dock fortfarande som Olsson och Berglund (2013) framhäver att man arbetar utifrån ett expertorienterat perspektiv. Istället sker medborgardialogen i form av att medborgarna informeras om riktlinjer och beslut som formulerats av experter. Detta innebär att det finns omfattande utmaningar för kommunerna att ta sig an om de ska uppnå de riktlinjer som ställs genom den Europeiska landskapskonventionen och andra styrdokument.

4. FALLSTUDIE: SÖRBY

4.1 Inledning

Fallstudien som följer illustrerar hur lokalbefolkningen upplever sitt närområde i relation till hur det beskrivs av kommunen och kulturmiljövården. Den syftar även till att få en överblick av hur kulturmiljövården och kommunen kommunicerar med fastighetsägarna, dels i arbetet med att utforma kulturmiljöprogram samt information om hur dessa bevarandeambitioner ska upprätthållas i realiteten. Kommunens planeringsunderlag motsvarar enligt Lefebvres teorier rummets representationer, det vill säga en abstrakt vision rörande rummets konstituerande. Fastighetsägarnas perspektiv utgör representationernas rum, den erfarenhetsbaserade upplevelsen vilken grundar sig i själva platsen, den rumsliga praktiken.

Figur 1: Den sammanhållna bykärnan ligger omgiven av kuperad terräng

4.2 Presentation av området

Sörby ligger ca 5 km söder om stationssamhället Vessigebro och tillhör Falkenbergs kommun. Terrängen är kuperad och består omväxlande av jordbruks-, skogsbruks-, och betesmark. Här finns ett flertal äldre gårdsbildningar, varav några är koncentrerade i ett område som kan liknas vid en äldre klungby. Flera gårdars marker har blivit avstyckade och slagits samman i större enheter, men här bedrivs fortfarande till viss del småbruk. Äldre betesmarker används fortfarande och boskap är ett vanligt inslag i landskapsbilden. Sörby ingår i riksintresseområdet Ätradalen, ett område vars yta sträcker sig över nio socknar. (RAÄ, områden för riksintressen). Miljön omfattar flera av de element som utgör motiv för riksintresset, bland annat väl hävdade odlingslandskap präglade av

Laga skifte, hög fornlämningsstäthet samt 1800-talsbebyggelse. Bebyggelsen består till största delen av gårdar med halvöppen struktur där mangårdsbyggnaderna utgörs av långloftsstugor, vilket är karaktäristiskt för södra och mellersta Halland, samt ekonomibyggnader från sent 1800-tal med inslag av modernare höghus- och låghusladugårdar uppförda under 1900-talet.

De flesta fastigheter i området bebos permanent, men ett fåtal av de mindre villorna har på senare år övergått till att bli fritidshus (informant 4). Endast ett par invånare försörjer sig på lantbruket på heltid, medan andra har det som bisyssla vid sidan om andra arbeten. Flertalet invånare är i övre medelåldern samt pensionärer. På ett par gårdar bedrivs idag annan verksamhet än jordbruk. En informant har inrett delar av ladugården till en butik som säljer byggnadsvårdsprodukter (informant 4). I en låghusladugård från 70-talet drivs idag en naturhälsogård med bed and breakfast och andra aktiviteter för retreat och avkoppling (informant 9).

4.3 Lokala myndigheters ambitioner och perspektiv

I detta avsnitt kommer jag att beskriva vilka ambitioner och arbetssätt som finns hos kommunen och den regionala kulturmiljövården när det gäller information och delaktighet hos medborgare.

De kunskaps- och planeringsunderlag för landskap och kulturmiljö som berör fallstudieområdet är följande:

- Översiktsplan (Förslag 2012, ej antagen)
- Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.
Digital inventering.
- Kulturmiljöprogram för Falkenberg (2012)
- Riksintressebeskrivning

4.3.1 Översiktsplan

För närvarande pågår arbete med att ta fram en ny översiktsplan för Falkenbergs kommun, denna är ännu inte antagen och i dagsläget bearbetas inkomna synpunkter från samrådsskedet för att sammanställas inför granskning. Förslaget till översiktsplan speglar kommunens pågående arbete med planering fysisk planering. I förslaget finns en del som redogör för ”Natur- och kulturlandskap”. Här redovisas samtliga aktuella skyddsinstrument för natur- och kulturvärden och i vilken omfattning dessa berör den fysiska miljön i kommunen. Olika värden kategoriseras som Kulturmiljö, naturvärden och landskapsvärden. Under rubriken *landskapsvärden* sammanfattas Europeiska landskapskonventionen och dess mål. Här anges länsstyrelsens uppdelning av kommunen i olika landskapskaraktärer, varav Sörby ingår i ett område karakteriserat som ”Slättbygd”. I samband med detta har man även tagit fram ett uppdaterat kulturmiljöprogram med utpekade områden av särskilt värde. Kulturmiljöprogrammet antogs av kommunfullmäktige november 2012 och ska kopplas till översiktsplanen (KF protokoll, Falkenberg 2012).

4.3.2 Kulturmiljöprogram

Området har tidigare ingått i kulturmiljöprogrammet *Bygd att vårda* från 1991 (Folkesson 1991 s.271). Kommunen har under 2012 antagit ett uppdaterat kulturmiljöprogram som är utformat i syfte att sprida kunskap om fysiska miljöer för att främja bevarande och utveckling av dessa. Det ska även fungera som kunskapsunderlag och styrinstrument i den kommunala planeringen. Kulturmiljöprogrammet är utfört av Kulturmiljö Halland som ingår som en del i stiftelsen Hallands läns museer och delvis drivs regionalt. Programmets upplägg bygger på ett experturval som gjorts av bebyggelseantikvarie tillsammans med en kulturgeograf och utgår från det äldre programmets miljöer (Informant 2). Urvalet av miljöer i programmet bygger delvis på att de ska vara överblickbara och exemplifiera landsbygdens historia och utveckling i kommunen. De ska även visa på ett *"välbevarat historiskt innehåll"* (Kulturmiljöprogram 2012, s 6). Författarna har valt att utesluta vissa av de miljöer som ingått i tidigare kulturmiljöprogram. Orsaken till detta är bland annat *"förvanskning"* och upphörd beteshävd. Miljöerna har fått tydligare avgränsningar på kartor med syfte att markera kulturmiljöns utbredning (Kulturmiljöprogram 2012, s14). Det är i det nya programmet mer fokus på jordbruksmiljöer och mindre på kyrkbyar och tätorter (Informant 11).

Programmet innehåller allmänna riktlinjer för hantering av miljöerna beroende på deras tålighet för förändringar. Främst handlar dessa om anpassning och bevarande av byggnadernas karaktär. Det poängteras att det ibland kan finnas motiv för att återställa byggnader till ett tidigare utseende. Avsikten är att riktlinjerna ska fungera som vägledning för handläggare och fastighetsägare (Kulturmiljöprogram 2012, s 14). Programmet kommer däremot inte leda till områdesbestämmelser och därmed ingen utökad bygglovsplikt (Informant 11).

Sörby ingår som miljö nummer 18 i programmet. (Kulturmiljöprogram 2012, s 157). Områdets historiska utveckling presenteras med fokus på årtal. Beskrivningen framhäver värdena i den blandade naturgeografin och äldre agrara lämningar som stenvägar och fossila odlingsspår. Värdefulla betesmarker är ett annat element som framhävs. Ett tydligt fokus ligger på Storskiftet och Laga skifte, då den fysiska miljön presenteras efter vad som är bevarat från före skiftena eller vad som förändrats under dessa. Byggnader beskrivs endast översiktligt efter byggnadstyp och villor och byggnader yngre än 1930 utelämnas i beskrivningen.

Figur 2: Fossila odlingspår och värdefulla betesmarker framhävs i kunskapsunderlagen.

Länsmuseets antikvarier poängterar även att de anser att de fysiska aspekterna i miljön är viktiga, samt att det finns en poäng i att en expert identifierar dessa. De menar att trots att det för tillfället är ett stort fokus på berättelserna bakom kulturarvet inom kulturmiljösektorn så är det ändå det materiella som ger området en viss karaktär (Informant 1 & 2). De understryker att kriterier för de utpekade områdena är man bör kunna se att det är ett kulturlandskap, det innebär att de områden som tidigare funnits med i programmet där kulturspår som fornlämningar endast kan ses på en karta nu strukits i urvalet med det nya programmet (Informant 2).

4.3.3 Bebyggelseinventering

För att uppnå miljömålets delmål som berör bebyggelse och kulturmiljöer har länsstyrelsen arbetat med att ta fram ett omfattande heltäckande kunskapsunderlag om bebyggelsen i länet. Det har utförts en kartläggning av kulturdistrikt. En rapport om kulturhistoriskt värdefulla kulturmiljöer har utarbetats i samarbete med Kulturmiljö Halland, och bebyggelseinventeringen har tillgängliggjorts på länsstyrelsens hemsida (Länsstyrelsen Halland, Bebyggelseinventering). Inventeringen visas i form av en sökbar karta, där man kan få upp information om alla inventerade fastigheter. De fastigheter som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har klassificerats enligt tre nivåer A-C, där A motsvarar den högsta värdeklassen. Utöver klassificeringen finns en lista till samtliga objekt med olika värdekategorier, där de som anses stämma in på byggnaden har kryssats i och i vissa fall även en kort beskrivning. I förslaget till översiktsplan för Falkenbergs kommun anges att de byggnader som klassificerats med A eller B i inventeringen motsvarar värdefull bebyggelse enligt kapitel 8:13, Plan- och bygglagen

(Förslag till översiktsplan, 2012). Falkenberg har sammanlagt 1583 bebyggelseenheter som är upptagna som värdefulla i inventeringen. I Sörby finns en gård klassificerad som B samt fyra stycken under klass C. De fastigheter som är grupperade tillsammans i bykärnan ingår även i inventeringen som ett sammanhängande objekt på grund av byns struktur som klungby.

4.4 Fastighetsägarnas perspektiv på kulturmiljön

4.4.1 Laga skifte, ursprunglighet och dess fysiska element

Det finns en samstämmighet i upplevelsen hos informanterna av sitt närområde som kulturmiljö. Intervjuerna visar på att de flesta värderar att Sörby i sin bebyggelsestruktur med täta gårdar upplevs som en sammanhängande by. De täta gårdarna kopplas av flera informanter till Laga skifte, vilket framträder som en central punkt i den lokala historiediskursen. Vid diskussionen om vilka element som anses vara viktiga för kulturmiljön lyfts de fysiska spår fram som kan kopplas till skiftet. ”Ja, vi tycker vårt hus är värdefullt. Det flyttades ju hit på Laga skifte på 1850-talet, fast det har ju förstås ändrat stil sedan dess (Informant 7). En annan informant uttrycker sig följande;

Sörby är en bevarad miljö(...) Gårdarna är bevarade, men vissa hus har flyttats ut vid laga skifte. Men de har nog flyttats ut som de har sett ut före skiftet (Informant 4).

Upplevelsen av vad många informanter uttrycker som *ursprunglighet* i miljön är en annan central aspekt i värdediskussionen. En informant beskriver det som att man ”(...)kan känna byns historiska vingslag” (Informant 9). Ord som Sörgårdsidyll och orördhet används för att illustrera samma upplevelse (Informant 3 & 5). Byggnaderna upplevs av flera informanter som bevarade och orörda och flera informanter tillskriver dessa ett högt kulturhistoriskt värde på grund av dess ålder.

Vedboden är gårdens äldsta byggnad och eken på gårdsplanen är också riktigt gammal. Det är nog det som är mest värdefullt här. (Informant 3).

Stenmurar är ett fysiskt element som samtliga informanter anser ha högt värde i landskapet, då det utgör ett spår av tidigare brukande av marken. Även den omfattande förekomsten av järnåldersgravar i anslutning till byn lyfts fram med samma anledning. Bland byns invånare finns en stor lokalhistorisk kunskap och flera av dem upplever att kunskapen om byns historia ger de fysiska omgivningarna ett mervärde. Ett pensionerat par har forskat på eget initiativ och samlat information och fotografier i pärmar (Informant 7 & 8). En annan informant uppger att hon har sökt information om gårdens historia på lantmäteriet.

4.4.2 Ett levande landskap

Lokalbefolkningen upplever Sörby som ett levande landskap. En fastighetsägare berättar att hon uppskattar att det händer saker i byn. Att folk vistas hemma på sina gårdar dagtid gör att platsen inte upplevs som öde (Informant 9). Även de betande djuren har en central betydelse i sammanhanget.

Här finns ju allting som gör att man mår bra, djuren som betar här runtom. Det är en levande by och här händer saker. Se på naturhälsogården, där kommer grannen körande med häst och vagn(...) Se bara här. Vi har fåren som betar inpå husknuten och det här fantastiska landskapet runtomkring (Informant 5).

Att markerna betas uppskattas av både lantbrukare och boende utan eget lantbruk. En informant har betesdjur på markerna endast för att hålla dessa öppna. Här märks både en omsorg för landskapet där informanterna vill möta Jordbruksverkets ambitioner att behålla beteshävdan men även den ekonomiska aspekten spelar in. De informanter som själva bedriver lantbruk visar stor respekt för arbetet med att hålla markerna öppna.

På 90-talet fick man bidrag för att lägga marken i träda eftersom det var ett överskott av spannmål. Då gjorde jag det med mina marker och det växte igen med asksly på bara ett par år. Jag tror inte folk i allmänhet är medvetna om att det krävs bönder och arbete för att hålla markerna öppna (Informant 10).

Figur 3: Betande djur uppfattas av lokalbefolkningen som en viktig del av ett levande landskap.

4.4.3 Småskaligheten

En kvinna som själv driver lantbruk berättar att det fortfarande finns flera gårdar kvar i byn som inte slagits samman till större enheter. Hennes egen fastighet har samma areal som vid laga skifte vilket hon ser som en tillgång för det kulturhistoriska värdet (Informant 4). Småskaligheten i åker- och betesmarken som delas av med stenvägg längs med gränserna uppskattas även av en informant som bor på en avstyckad gård i bykärnan. Han menar att den småskaliga produktionen sker i en långsam takt där saker får ha sin naturliga gång (informant 5). Det är lugnet och känslan av att saker och ting förändras i en lagom takt som har fått honom och hans hustru att söka sig hit från en större stad för några år sedan. De anser att byn är lagom exploaterad ur turistsynpunkt. Här finns verksamheter som butik och naturhälsogård vilket lockar turister men samtidigt är det inte så mycket besökare att den lugna stämningen äventyras.

Man vill ju gärna visa upp det här landskapet. Men det får inte exploateras för mycket. Folk vill inte ha turister springande på sin mark jämt (Informant 5).

Själv är han tillsammans med en lokal grupp engagerad i att utforma en kulturstig där turister kan vandra genom landskapet och genom skyltar få information och naturvärden och kulturhistoria i området.

4.4.4 Ambitioner och bevarande

Flera av de intervjuade fastighetsägarna uttrycker en tydlig vilja att bevara det som de själva anser vara det genuint och ursprungligt vid deras fastigheter. En kvinna har läst en notis i den lokala tidningen angående bebyggelseinventeringen och sedan besökt länsstyrelsens karttjänst för att se om deras hus ingick. Hon och hennes make är stolta över att deras fastighet finns med bland urvalet värdefull bebyggelse, då de själva värderar sin fastighet högt på grund av dess ålder och bevarade karaktär (Informant 6). En annan kvinna äger tillsammans med sin man en fastighet som dom själva bor på och har även köpt grannfastigheten där de bedriver naturhälsogård med inriktning på hälsa och miljö. De har byggt om låghusladugården på denna fastighet till lokal för verksamheten som innehåller samlingsal, kök samt övernattningsrum. Ladugården värderades högst ekonomiskt vid köpet av fastigheten och hon anser att de hade fria händer att förändra byggnadens karaktär då den inte var lika gammal som övrig bebyggelse i området.

Vi vill ju renovera på ett sätt så att det ser gammalt ut, vi har bara bytt ut materialet. Men i 70-talsladugården kände vi att vi kunde göra som vi vill eftersom den är så ny. Den är ju helt ombyggd för vår verksamhet (Informant 9).

De valde själva att använda material som trä och falu rödfärg för att den skulle smälta in i omgivningen. Hon uppger att kommunen under byggprocessen inte ställde några krav

på att ombyggnaden skulle passa in i omgivningen. Utöver ladugården berättar hon att de har återställt fastigheterna till ett utseende som påminner om 1700- och 1800-tal (Informant 9). En annan fastighetsägare visar att han har plockat fram kullerstensbeläggningen på sin gårdsplan som tidigare varit övervuxen med gräs samt monterat löstagbar spröjs i fönstren för att de ska passa bättre in i miljön (Informant 5). Samtliga informanter uppger att de inte vet om det finns några särskilda restriktioner när det gäller ombyggnader, tillbyggnader och nybyggnationer på grund av byns kulturhistoriska värden.

Vi kan säga såhär. Jag vet inte vad man får göra och inte. Tänk dig att någon skulle smälla upp ett hus här ute i hagen. Det tror jag inte de skulle få byggnadstillstånd till. Det skulle ju inte passa in alls (Informant 5).

En pensionerad man berättar att han själv inte kommer att bygga om sin fastighet fler gånger, men upplever inte att det skulle behövas tillstånd för detta (Informant 7). Samtidigt uttrycker flera av fastighetsägarna en vilja att anpassa ombyggnationer efter byggnadernas karaktär. En man uppger att han inte bryr sig om kommunens kulturmiljöunderlag i någon större utsträckning då de själva har en mer omfattande kunskap om gårdens historia än vad som uttrycks i kunskapsunderlagen.

Nej, vi bryr oss inte om det som kommunerna har skrivit. Men vi använder ju gamla tekniker ändå och anpassar oss efter husens karaktär för att vi själva anser att det är viktigt. Men vi ändrar lite utefter egna idéer (Informant 3).

Figur 4: En nybyggd ekonomibyggning på en lantbruksfastighet som anpassats efter omgivande bebyggelse.

Kunskapen om stödberättigade kulturvårdande åtgärder är större hos informanterna. En av de intervjuade fastighetsägarna bedriver jordbruk på deltid och har därför erhållit skriftlig information från länsstyrelsen angående kulturhistoriskt värdefull betesmark på deras fastighet. Detta har lett till att de har sökt EU-bidrag för att hålla markerna öppna. (Informant 4). Även ägaren till naturhälsogården har sökt stöd för vård av kulturlandskapet. Bland annat har de restaurerat en äldre stenmur på sin mark. Hon uppger att hon inte har fått någon information tilldelad om landskapets kulturvärden, detta har hon istället erhållit efter egen kontakt med länsstyrelsen i olika bidragsärenden. De har även sökt ett så kallat LONA-stöd² hos kommunen för att ta fram vandringsstigar med informationsskyltar om landskapets natur- och kulturvärden i området. Även detta har påbörjats utifrån eget initiativ (Informant 9). En informant framhäver EU-stöden som den största anledningen till att landskapet ser ut som det gör. Han söker själv stöd för att hålla landskapet öppet med hjälp av betesdjur, samt rensa upp kring stenmurarna. Han berättar samtidigt att han under sin ungdom var med och grävde ner stenmurar för att underlätta för brukning av marken och menar att dagens jordbrukspolitik är för trångsynt i frågan.

Gärdesgårdarna är ju värdefulla men man kan ju fundera på om de inte borde kunna tas bort till en viss gräns. Lite kan man ju bevara, men om man tar bort en del så blir det ju lättare att bruka marken. Jordbrukspolitiken har bestämt att man ska frysa landskapet till att det ska se ut som det såg ut 1930. Idag får man ju inte ta bort någonting, som du säkert vet (Informant 10).

Detta visar på hur fastighetens funktion som lantbruk värderas högre än de element som utpekats som värdefulla genom landsbygdsprogrammets ekonomiska bidrag. Samtidigt har även bevarandet och underhållet av de kulturhistoriskt värdefulla landskapselementen ett ekonomiskt värde för bönderna, då det utgör en del av deras inkomstkälla.

4.4.5 Analys

Undersökningen i ovanstående avsnitt har som syfte att svara på frågan om i vilken grad fastighetsägarnas syn på sin omgivning överensstämmer med kommunala kunskapsunderlag. Det går att urskilja en viss överensstämmelse mellan lokalbefolkningens syn på landskapet samt den bild som förmedlas i kunskapsunderlagen, men även en del tydliga skillnader. Ett genomgående drag som är gemensamt för samtliga informanter är att man är överens om att man bör värna om kulturmiljön i området. Hur kulturmiljön utmärker sig i området eller och vilken omfattning den bör bevaras finns olika åsikter om. Laga skifte framstår som centralt i både beskrivningar. En möjlig förklaring till detta kan vara att tidigare kunskapsunderlag präglade de boendes bild av sitt landskap

² LONA står för *Den lokala naturvårdssatsningen* och är ett bidrag till projekt som kommunerna ansvarar för i syfte att främja lokala initiativ på naturvårdssatsningar. Det kan exempelvis vara framtagning av kunskapsunderlag och information eller främjande av fritidsliv i natur- och kulturmiljöer. Se <http://www.naturvardsverket.se/lona>.

vilken genom trädning sedan levt vidare. Dock uppger informanterna att de är ovetandes om äldre kulturmiljöunderlag vilket talar emot detta.

De boende i Sörby visar på ett starkt engagemang i sin bygd som en levande landsbygd med småskaliga verksamheter. På frågan vad som kännetecknar Sörby som kulturmiljö, lyfts aktiviteter som exempelvis bibehållet jordbruk och betande djur fram som centrala element i kulturmiljön medan kulturmiljöprogrammet istället framhäver de hävdade betesmarkerna. Detta kan till synes verka handla om samma företeelse men med skillnaden att lokalbefolkningen framhäver värdet av själva processen som formar landskapet medan det i kunskapsunderlaget läggs fokus på de fysiska strukturerna. Bebyggelseinventeringen präglas istället av en värderingsmodell som tillskriver bebyggelsen abstrakta värden. Innebörden av dessa värdekategorier utvecklas inte vilket kan medföra att den är svår för allmänheten att tolka. Fastighetsägarna är medvetna om att myndigheter ser ett värde i deras byggnader och miljöer, men har svårt att sätta fingret på vari dessa värden består. De lägger istället tyngdpunkten på *ålder* och *välbevarat* i sina beskrivningar. Fokus på ålder framkommer även i kunskapsunderlagen då modernare ladugårdar och byggnader utesluts. Detta utgör i viss mån en kontradiktion mot värderingen av Sörby som ett levande landskap, då de element som visar på att jordbruket varit aktivt även på senare tid bortses ifrån.

4.5 Medborgardialog i den lokala kulturmiljöplaneringen

4.5.1 Medborgardialog ur ett ovanifrånperspektiv

Under arbetet med att utforma kulturmiljöprogrammet har det inte funnits några tydliga strategier för att arbeta med medborgardeltagande i någon form. Detta beror bland annat på att det är tidskrävande men även på den ekonomiska aspekten (informant 1). Däremot har spontana dialoger med fastighetsägare uppkommit under arbetets gång, vilket ibland har lett till värdefull information (informant 2). Allmänheten har under processen med bebyggelseinventeringen informerats via press och web, men ingen riktad information har distribuerats till de fastighetsägare som berörs. Verksamheten som har utarbetat underlaget har inte de resurser som krävs för att genomföra detta och har därför fört en dialog med kommunerna i länet där de uppmuntrats till att informera allmänheten. Samtidigt finns ett intresse i att få möjlighet att arbeta mer med medborgardialog i framtida projekt (Informant 1). De ansvariga antikvarierna menar att en arbetsprocess som involverar medborgardialog i olika former även innebär ett komplicerat ställningstagande angående vilka personer som är relevanta att kommunicera med. Man måste göra ett urval vilka som får representera allmänheten. De framhåller att en annan problematisk aspekt med deltagande från lokalbefolkningens sida är att möjligheten finns att de inte är intresserade av att vårda sina byggnader och dess omgivningar och funderar över hur man i sådana fall som expert bör ställa sig till detta.

”Om större delen av allmänheten anser att plastfärg och perspektivfönster är okej vid äldre kulturmiljöer, bör det vara det då?” (Informant 2)

Stadsbyggnadskontoret fick i uppdrag att utföra ett tydligt samråd under arbetet med kunskapsunderlaget. Förutom information i den lokala tidningen bjöds även hembygdsföreningar och samhällsföreningar in till ett möte där tanken var att föra en diskussion runt underlaget. Trots inbjudningarna närvarade endast en person vid mötet. Diskussion runt underlagets innehåll fördes istället till största delen i politiska nämnder, men då av politiker som representanter för medborgarna (Informant 11).

Byggnadsnämnden har bedömt att områdena i kulturmiljöprogrammet till stor del ligger utanför ramarna för myndighetsutövning.

Sannolikheten att få ett bra bevarande är inte så stor om man tvingar folk till det. Sätter man en massa q och k (...) då är risken ändå att det blir fel i slutändan. Fastighetsägaren kanske använder fel sorts kitt eller färg (Informant 11).

Detta har lett till ett beslut att istället arbeta med information till fastighetsägarna (informant 11). Kommunen avser därför att pröva möjligheten att distribuera kunskapsunderlaget till berörda fastighetsägare (KF protokoll, Falkenberg 2012). Planarkitekten som intervjuades menar att detta syftar till att göra folk medvetna om att de äger och lever i en kulturmiljö, något de borde vara stolta över (Informant 11). Detta syfte skiljer sig inte nämnvärt mot den ambition som formulerades i det äldre kulturmiljöprogrammet. Även där uttrycktes syftet att bidra med information till fastighetsägare för att medvetandegöra kulturmiljöaspekten (Folkesson 1991, s 5f).

4.5.2 Lokalbefolkningens syn på deltagande och dialog.

Medvetandet om hur kommunen och kulturmiljövården ser på Sörby varierar bland informanterna. Generellt vet de flesta att någon slags inventering har varit på gång då en antikvarie besökt ett urval av gårdarna och fotograferat dessa (Informant 9). Däremot råder det en osäkerhet hos samtliga informanter om vem som är beställare av denna och i vilket syfte den utförts. Kommun och länsstyrelse har inte skickat ut någon riktad information till de fastighetsägare som berörs av kunskapsunderlagen. Samtliga informanter berättar att den enda kontakten med antikvarierna som utarbetat kunskapsunderlagen har varit att de har frågat om tillstånd att fotografera gårdarna. De uppger i mer eller mindre utsträckning att de tror att de hade kunnat tillföra information till kulturmiljöprogrammet som hade förbättrat detta. Det råder irritation över att programmet innehåller faktafel. En kvinna minns byggnadsinventeringen som gjordes på 1970-talet och uppger att den innehöll många felaktigheter trots att utförarna av denna ställde frågor till fastighetsägarna. Dessa fel har förts vidare in i det nya programmet. Hon menar att om kommunen och läns museet hade fört en dialog med dem under arbetet med att ta fram det uppdaterade kunskapsunderlaget så hade hon kunnat bidra med information som gjort att faktafele hade kunnat undvikas (Informant 8). En annan kvinna framför samma åsikt. Hon tror att den information fastighetsägarna själva har letat reda på skulle kunna utgöra ett bra bidrag till kunskapsunderlagen, då

många i byn är uppvuxna där och har kunskap om skeenden som inte går att finna i arkivmaterial (Informant 4).

Det hade ju varit trevligt om man kunde bidra med något. Vi säger såhär, de frågade ju aldrig oss så nu vet de ju inte om vi hade kunnat tillföra något värdefullt som de inte redan visste (Informant 5).

En lantbrukare anser att man i liknande frågor alltid bör föra en dialog med fastighetsägarna som berörs av kunskapsunderlagen, då det är riktlinjer som rör deras boendemiljö (Informant 10).

4.5.3 Analys

Ovanstående avsnitt syftar på att besvara frågan ”Hur arbetar lokala myndigheter och kulturmiljösektor i dagsläget med medborgardialog och information gällande landsbygdens kulturmiljöer?”. Detta har undersökts ur både ett underifrån samt ett ovanifrånperspektiv för att få en sammanhängande bild av förfaranden gällande de aktuella kunskapsunderlagen. Det är tydligt att kommunens fokus när det gäller kommunikation med fastighetsägarna och övriga medborgare i dessa projekt utöver det lagstadgade samrådsförfarandet har fokuserats på information. Detta är den lägsta graden av deltagande enligt modellen presenterad av Thorell (2008)³ och innebär att fastighetsägarna förväntas ta till sig de aspekter som expertgruppen bedömt vara relevanta att lyfta fram ur kulturmiljösynpunkt. Det finns en viss skepticism hos kulturmiljövården mot ett ökat medborgardeltagande av flera anledningar varav en är att det saknas effektiva rutiner för detta, men även en ambivalens över om man ska ställa sig om medborgarna saknar intresse för kulturmiljön, samt hur man ska avgöra vilka som ska delta i processen. Samtidigt finns det en önskan hos samtliga informanter om att få delta i någon grad. De är upprörda över felaktiga faktapåståenden i texterna och tar därför inte till sig dessa. Det framgår även att det har varit ett glapp i dialogen mellan lokala myndigheter och fastighetsägare i kulturmiljöfrågan då informanterna inte är medvetna om hur kommunen värderar deras miljö trots att denna varit utpekad i kulturmiljöprogram sedan 1991. Detta glapp kan till viss del överbryggas om kommunen genomför den informationssatsning gentemot fastighetsägarna som är inplanerad.

³ Se kap. 3.1 i denna undersökning.

5. RESULTAT

Syftet med undersökningen var att genom en fallstudie undersöka hur den lokala kulturmiljöplaneringen fungerar gentemot agrara bebyggelsemiljöer. Undersökningen syftade även till att undersöka huruvida fastighetsägarnas bild av sina omgivningar överensstämmer med befintliga kunskapsunderlag samt i vilken mån de har varit deltagande i processen att utarbeta kunskapsunderlagen. Detta syfte har fullföljts och de uppställda frågeställningarna har besvarats genom kapitel 2-4. Nedan följer en sammanställning av de resultat som framkommit genom undersökningen, vilka diskuterats närmre i analyserna som avslutar varje kapitel.

I kapitel 2 redovisas de skyddsformer som finns gentemot de agrara kulturmiljöerna. Sammanfattningsvis visar undersökning av de lagtexter som berör landsbygdens miljöer att man på landsbygden enligt Plan- och bygglagen har ett friare spelrum än i detaljplanerat område även då området är utpekade som värdefullt i kunskapsunderlag. Istället finns möjlighet att skydda vissa byggnader eller områden enligt Lagen om kulturminnen eller miljöbalken. För att bevara värdefulla odlingslandskap och miljöer delar jordbruksverket ut uppmuntransbidrag för att finansiera vård av värdefulla element i landskapet. Vad som är bidragsberättigat utgår ifrån centralt formulerade kriterier.

Min andra frågeställning syftar till att undersöka hur förutsättningarna ser ut för att använda medborgardialog inom planering, vilket undersökts i det tredje kapitlet. Plan- och bygglagen reglerar att medborgardialog ska förekomma i planprocesser i form av samråd. Utöver detta sker det på frivillig basis beroende på kommunernas inställning och resurser, trots att Europeiska landskapskonventionen och till viss grad även kulturpropositionen föreskriver att Sverige bör arbeta för en ökad medborgardialog. Inom kulturmiljövården är det vanligaste förfarandet att arbeta utifrån ett rationellt expertorienterat perspektiv.

Fråga tre berör i vilken grad fastighetsägarnas syn på sin omgivning överensstämmer med de kommunala kunskapsunderlagen. Undersökningen visar till viss mån på en överensstämmelse, då båda perspektiv lyfter fram Laga skifte samt äldre odlingsspår som värdefulla element i kulturmiljön. Både kommunen och fastighetsägarna är överens om att de anser åldern på byggnader och andra fysiska spår utgör en viktig aspekt och lägger därför ingen större vikt vid bebyggelse yngre än 1930. Kunskapsunderlagen fokuserar på värdet i de fysiska strukturerna medan lokalbefolkningen istället framhäver de processer som skapar ett levande landskap som ett aktivt jordbruk samt betande djur.

Den fjärde frågeställningen som syftar till att undersöka hur lokala myndigheter och kulturmiljösektorn arbetar med medborgardialog kopplat till landsbygdens kulturmiljöer. Utöver det samrådsskede som regleras i Plan- och bygglagen visar undersökningen att kommunen främst arbetar ur ett expertorienterat perspektiv där man utarbetar kunskapsunderlag med riktlinjer för kulturmiljön, och därefter informerar lokalbefolkningen om de beslut som fattats. Vissa försök till utökade samråds-

förfaranden har gjorts genom att bjuda in hembygdsföreningar till diskussion vilka då inte gav någon respons. Det finns ett intresse hos läns museet att utöka arbetet med medborgardialog, men de saknas i dagsläget rutiner och ekonomi för detta. Slutligen kan konstateras att lokalbefolkningen till stor del saknar kunskap om hur kommunen uppfattar deras miljö ur kulturmiljösynpunkt samt vilka riktlinjer som finns för hanteringen av miljön.

6. AVSLUTANDE DISKUSSION

Utifrån de resultat som framkommit i undersökningens övriga avsnitt vill jag slutligen försöka besvara och diskutera frågeställningen; *Vilka för- respektive nackdelar finns med att använda sig av medborgardeltagande i den lokala kulturmiljöplaneringen?*

Här vill jag inledningsvis återkoppla till den teoretiska ansatsen och Lefebvres teori om rumslig produktion (se kap. 1.7). Enligt hans triad representerar de juridiska ramverken samt kommunens kunskapsunderlag och mer specifikt riktlinjerna i dessa, *rummets representation*. Då dessa riktlinjer överlag är allmänt hållna dominerar de inte över lokalbefolkningens rumsliga produktion och en större appropriering av landskapet tillåts ske. De föreställningar som lokalbefolkningen applicerar på sin närmiljö lyder under *Representationernas rum* eller *det levda rummet*. Det levda rummet grundar sig på den *rumsliga praktiken*, det vill säga det som sker i rummet och de förutsättningar rummet ger för att utöva olika praktiker. Denna utgångspunkt har gjort det motiverat att undersöka fallstudieområdet dels ur fastighetsägarnas och dels ur planerarnas och kulturmiljövårdens synvinkel för att skapa sig en så nyanserad bild över den rumsliga produktionen som möjligt. Detta perspektiv betonar vikten av medborgarnas uppfattningar som en av de tre rumsskapande aspekterna.

Den tydligaste fördelen med medborgardeltagande är ur denna synvinkel att planerarnas vision, *rummets representation* kan präglas av erfarenheterna och symboliken som lokalbefolkningen applicerar på sin omgivning vilket innebär att lokalbefolkningen får ett större inflytande och ökad makt över sin levnadsmiljö. Resultaten av undersökningen indikerar en uppenbar risk med att inte förankra kunskapsunderlagen hos medborgarna. De juridiska ramverken, bereder som tidigare poängterats, en relativt stor frihet hos de medborgare vars fastigheter inte omfattas av detaljplaner samt på fastigheter där det bedrivs areella näringar. Detta innebär att myndigheter har låg insyn i byggandet. I fallstudien framgår det att då underlagen skiljer sig för mycket från lokalbefolkningens bild av hur de uppfattar sin miljö tenderar de att bortse från dessa. Detta väcker frågan om dessa kunskapsunderlag överhuvudtaget fyller någon funktion i de fall de inte förankras hos fastighetsägarna.

Resultatet av intervjustudien har visat på att lokalbefolkningen i det undersökta området saknar kunskap om hur kommunen ser på deras miljö. Det har även en bristande medvetenhet när det gäller det juridiska lagrummet gällande den byggda miljön. Min tolkning är att detta beror på en bristande information ifrån kommunens sida. Istället finns en större medvetenhet om de statliga bidrag som går att söka genom landsbygdsprogrammet. Dessa bidrag utbetalas till landskapselement som enligt centrala beslut anses vara värdefulla. Denna värdering av landskapselement kan påverka vad lokalbefolkningen upplever som värdefullt i sin miljö, därför finns även ett behov av mer lokalt inriktade kunskapsunderlag som är väl förankrade hos fastighetsägare, för att belysa lokala skillnader och karaktärsdrag i landskapet.

Genom studiens resultat går det att urskilja en skillnad i lokalbefolkningens sätt att se på sin miljö mot de kommunala perspektiven. De framhäver i högre grad ett de processer som bidrar till ett levande landskap vilket kan kopplas till Saltzmans synsätt på landskapet som en process (se kap 1.7). Då denna process är utgör grund för att upprätthålla de egenskaper landskapet har idag finns en fördel med att föra in detta perspektiv i kulturmiljöunderlaget. Det finns ett intresse hos lokalbefolkningen att i något stadie få möjlighet att delta i kulturmiljöplaneringen som rör deras närmiljö. Ett medborgardeltagande skulle kunna bidra till att kulturmiljöprogram och övriga kunskapsunderlag får en starkare förankring hos medborgarna. Under villkor att en dialog förs där medborgardeltagandet leder till att lokalbefolkningens åsikter och kunskap får prägla kunskapsunderlagen, läggs också grunden till en ökad samsyn kring miljöerna och hur dessa bör skötas och bevaras. Detta ökar chanserna att de riktlinjer som ställs upp i kulturmiljöprogrammen följs.

Nackdelar med medborgardeltagande som framkommit i undersökningen är dels att det är en mer tidskrävande process och därmed även mer kostsamt för kommunerna. Resultaten från fallstudien visar på ett lågt medborgardeltagande i den lokala kulturmiljöplaneringen där arbetsförfarandet istället utgår ifrån en rationell expertorienterad vinkel. Ytterligare en negativ aspekt som kan urskiljas är att det inte finns några tydliga lagstadgade krav på delaktighet vilket leda till ojämlikhet i fråga om vilka som bereds möjlighet att delta i liknande processer samt att möjligheten till detta är beroende på kommunens ekonomiska förutsättningar samt tjänstemännens vilja och intresse i att integrera medborgarnas perspektiv som en del av kunskapsunderlagen. Ett möjligt förfarande för att lösa detta kan utgöras av vidare forskning som leder till utarbetande av lämpliga metoder för arbete med medborgardeltagande samt rutiner för ett representativt urval. Att förstärka reglerna för deltagande tidigt i planeringsprocesser i de juridiska ramverken skulle leda till att kommunerna tvingas upprätta bättre rutiner för detta.

Slutligen kan jag konstatera att kommunen vid området för fallstudien nyligen har påbörjat ett arbete med medborgardialog i form av information. Detta rör sig fortfarande om en rationell planering där experten har tolkningsföreträde och för att uppnå den europeiska landskapskonventionens mål krävs fortfarande ett ökat deltagande i planeringen som rör de agrara landskapen.

Innebär ett högre deltagande i processen med att utarbeta kunskapsunderlag då att experten då blir överflödig? Personen som innehar expertrollen besitter genom utbildning en grundkunskap om landskapet och bebyggelsens utveckling, samt en förmåga att beskriva detta som lokalbefolkningen inte lika självklart behärskar även om så självklart kan vara fallet vid enstaka tillfällen. Lokalbefolkningen däremot kan genom mer direkt erfarenhet av miljöerna bidra med sitt perspektiv och i vissa fall historia som inte finns att hitta i kartor och arkiv. Det ena perspektivet utesluter inte det andra, tvärtom anser jag att dessa två perspektiv tillsammans kan ge kunskaps-

underlagen en djupare dimension som närmar sig en mer fullständig beskrivning av ett områdes rumsliga produktion.

Vidare studier

Med anledning av att kommunen kommer att informera de boende om kulturmiljöunderlaget under kommande år skulle det vara intressant att göra en jämförande studie en tid efter detta har utförts för att jämföra skillnader i synen på kulturmiljön hos lokalbefolkningen sedan denna undersökning utfördes. Detta skulle kunna ge vidare indikationer på om medborgardeltagande bör komma in tidigt i processen eller om det är lämpligare att dialogen sker i form av information om ett kunskapsunderlag utarbetat av experter.

7. SAMMANFATTNING

Denna uppsats skrivs inom ramen för en kurs på 15 högskolepoäng våren 2013, inför avläggande av kandidatexamen i Bebyggelseantikvariska programmet på Institutionen för kulturvård på Göteborgs universitet. Uppsatsens behandlar kommunens arbete med medborgardialog inom kulturmiljöplaneringen rörande de agrara landskapen

I kapitel två redogör jag för det juridiska ramverket för landsbygdens miljöer där det konstateras att dessa kulturmiljöer har ett relativt svagt skydd om inga områdesbestämmelser eller andra skyddsformer enligt Miljöbalken eller Lag om kulturminnen appliceras på miljön. Det tredje kapitlet berör medborgardialog som verktyg för kulturmiljövården, samt redogör för ett par specifika fall där detta har tillämpats inom det kulturvårdande fältet, ett exempel på detta är Olsson och Berglunds projekt genom Riksantikvarieämbetet där de provat en metod för kvantitativt deltagande genom formulär inför översiktsplaneringen i Arboga.

Genom en intervjustudie undersöks sedan vilken bild som ges av ett utvalt landskap i de kommunala kunskapsunderlagen samt hur den stämmer överens med fastighetsägarnas syn på sin omgivande miljö. I stora drag identifieras par olika teman för kulturmiljön identifierats som lokalbefolkningen anser vara värdebärande, bland annat spår av Laga skifte samt ett levande landskap med beteshävd och småskaliga gårdar, samt äldre bebyggelse. Kunskapsunderlagen överensstämmer till viss del med denna syn, men med tyngdpunkten på de fysiska strukturerna istället för processer.

Lokalbefolkningen har hittills inte deltagit i kulturmiljöplaneringen, men har en önskan om att få göra detta. Kommunen har hittills arbetat med information angående de färdiga expertutformade kulturmiljöunderlagen, men länsmuseum som varit involverade i processen med att utforma underlagen har skulle vilja få möjlighet att arbeta mer med detta.

Den avslutande diskussionen berör sammanfattningsvis frågan om för- och nackdelar med medborgardialog i den lokala kulturmiljöplaneringen, där fördelarna bland annat består av att medborgardeltagande kan ge kunskapsunderlagen en ytterligare dimension, nämligen lokalbefolkningens bild av landskapet och bidra till en stärkt förankring av underlagen hos fastighetsägarna vilka är en central aktör i skötseln av kulturmiljön. Nackdelarna utgörs av bristen på beprövade rutiner för genomförandet, samt att det är ett kostsamt och tidskrävande arbete. Detta kan avhjälpas med skärpt lagstiftning gällande deltagande samt ytterligare forskning i arbetet med att ta fram rutiner. Min slutsats utifrån resultaten är att medborgardeltagande kompletterar expertens kunskap och bör därför genomföras i högre grad än vad som sker idag.

8. KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

8.1 Otryckta källor

Arkiv

Falkenbergs kommun:

Kommunfullmäktige Falkenbergs protokoll 2012-11-27

Informanter

1. Dennis Axelsson, 1:e antikvarie, Kulturmiljö Halland, E-postkontakt 16/4-2013 och intervju 3/5 2013
2. Björn Ahnlund, Byggnadsantikvarie, Kulturmiljö Halland, intervju 3/5 - 2013
3. Fastighetsägare Sörby, lantbrukare och hantverkare, intervju 21/4 – 2013
4. Fastighetsägare Sörby, lantbrukare och entreprenör, intervju 21/4 – 2013
5. Fastighetsägare Sörby, pensionär, intervju 21/4 – 2013
6. Fastighetsägare Sörby, pensionär, intervju 21/4 – 2013
7. Fastighetsägare Sörby, pensionär, intervju 3/5 – 2012
8. Fastighetsägare Sörby, pensionär, intervju 3/5 – 2013
9. Fastighetsägare Sörby, entreprenör, intervju 3/5 – 2013
10. Fastighetsägare Sörby, lantbrukare på deltid, telefonintervju 20/5 -2013
11. Johan Risholm, planarkitekt, Falkenbergs kommun. Telefonintervju 22/5-2013

8.2 Tryckta källor och litteratur

Aronsson, Peter (2006). Demokratiskt kulturarv: nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker. *Demokratiskt kulturarv?: nationella institutioner, universella värden, lokala praktiker*. S. 1-17

Att bygga i landsbygd: allmänna råd. (2001). Alingsås: Byggnadsnämnden Alingsås

Bennett Gårdö, Monica (red.) (1993). *Jordbrukets byggnader: kulturvärden i landskapet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet

Folkesson, Mats (1991). *Bygd att vårda!: kulturmiljövårdsprogram, Falkenbergs kommun*. Falkenberg: Kommunen

Franzén, Mats (2004). Rummets tvära dialektik: notater till Henri Lefebvre. *Urbanitetens omvandlingar : kultur och identitet i den postindustriella staden*. S. 49-63

Förslag till genomförande av den europeiska landskapskonventionen i Sverige [Elektronisk resurs] : slutredovisning av regeringsuppdrag. (2008). Stockholm: Riksantikvarieämbetet
Tillgänglig på Internet: http://www.raa.se/publicerat/rapp2008_1.pdf

Handbok i delaktighet: från ord till handling. (2012). Huddinge: Huddinge kommun

Johansson, Anna (2007). *Hantverksantikvariens roll nu och i framtiden. Hantverkskunnadet i bevarandeprocessen rörande jordbrukets bebyggelse. Exemplet Västra götaland.* Göteborg: Univ. Institutionen för kulturvård

Karlsson, M (2011) Kan medborgardialoger stärka den representativa demokratin? I: *Perspektiv på offentlig verksamhet i utveckling: tolv kapitel om demokrati, styrning och effektivitet.* Hellberg, Ann-Sofie, Karlsson, Martin, Larsson, Hannu, Lundberg, Erik & Persson, Monika (red.). Örebro: Örebro universitet. S. 113-124

Kulturmiljöns mångfald: regeringens proposition 2012/13:96. (2013). Stockholm: Regeringen

Landsbygd i förändring. (2008). Karlskrona: Boverket
Även tillgänglig på Internet:
http://www.boverket.se/upload/publicerat/bifogade%20filer/2008/Landsbygd_i_forandring.pdf

Landsbygdsprogram för Sverige 2006-2013 (2012) Stockholm: Lantbruksdepartementet. (Reviderad version från 2012, endast tillgänglig digitalt.)
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/08/27/24/0421beef.pdf>

Langlet, Lena (2012). *Utveckla principer för medborgardialog.* Stockholm: Sveriges kommuner och landsting

Larsen, Ann Kristin. - *Metod helt enkelt : en introduktion till samhällsvetenskaplig metod* / Ann Kristin Larsen ; översättning: Bo och Ethel Kärnekull ; [fackgranskning: Nils Andersson]. - 2009 - 1. uppl.. - ISBN: 978-91-40-66479-2

Löfgren, Eva (2011). *Rummet och rätten: tingshus som föreställning, byggnad och rum i användning 1734-1970.* Diss. Göteborg : Göteborgs universitet
Tillgänglig på Internet: <http://hdl.handle.net/2077/24091>

Olsson, Krister & Berglund, Elin (2013). *Medborgare, kulturmiljö och planering: ett kvantitativt angreppssätt på medborgardeltagande : [FoU-publikation från Riksantikvarieämbetet].* [Ny utg.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet : Publit [distributör]

Olsson, Lina (2008). *Den självorganiserade staden: appropriation av offentliga rum i Rinkeby*. Diss. Lund : Lunds universitet, 2008

Regeringens proposition 1998/99:114: *Kulturarv - kulturmiljöer och kulturföremål*. (1999).

Saltzman, Katarina (2001). *Inget landskap är en ö: dialektik och praktik i öländska landskap*. Diss. Lund : Univ., 2001

Steg på vägen: fördjupad utvärdering av miljömålen 2012, (2012) Stockholm: Naturvårdsverket

Även tillgänglig på internet:

<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6500-3.pdf>

Stenseke, Marie (2001). *Landskapets värden: lokala perspektiv och centrala utgångspunkter : om vägar till ökad lokal delaktighet i bevarandeplaneringen*. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet

Stenseke M (2009) *Local participation in cultural landscape maintenance: lessons from Sweden*. Land Use Policy 26:214–223

<http://dx.doi.org.ezproxy.ub.gu.se/10.1016/j.landusepol.2008.01.005>,

Thorell, Kristina (2008). *Naturvårdsplanering med förankring i det lokala: villkor för delaktighet och underifrånperspektiv i vården av värden i odlingslandskapet*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2008

Åhgren, Marcus (2011). *Skydda så långt som möjligt. Den lokala kulturmiljövårdens hantering av kulturvärden i kulturlandskap och kulturmiljöer - en analys av fyra kulturmiljöprogram*. Gotland: Högskolan på Gotland, Avdelningen för Kulturvård

Elektroniska källor

Europeiska landskapskonventionen (ELC)

<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/landscape/versionsconvention/swedish.pdf> (Hämtat 29/4 2013)

Länsstyrelsen Halland, Bebyggelseinventeringen

<http://www.lansstyrelsen.se/halland/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/skyddad-bebyggelse/Bebyggelseinventeringen/Pages/default.aspx> (Hämtat 20/4 2013)

Jordbruksverket, ersättning inom utvald miljö.

<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/jordbrukarstod/ersattningforutvaldmiljo.4.7850716f11cd786b52d8000497.html> (Hämtat 10/5 2013)

Kulturmiljöprogram för Falkenberg 2012

<http://www.falkenberg.se/kommunen/forvaltningar/kommunstyrelseforvaltning/stadsbyggnadskontor/planer/planarkiv/kulturmiljoprogramforfalkenbergskommun.5.1d4a0b1813732a98db6585.html> (Hämtat 2013-05-02)

Översiktsplan 2.0, Falkenbergs Kommun. Samrådshandling. Del 2, fokusområden. (Förslag 2012-10-12)

<http://www.falkenberg.se/download/18.7dcc1178139de56c3d41011/Samr%C3%A5dshandling+%C3%96P+Falkenberg+DEL+II.pdf> (Hämtat 20/4-2013)

Miljömålsportalen.

<http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/13-Ett-rikt-odlingslandskap/Preciseringar-av-Ett-rikt-odlingslandskap/Kultur--och-bebyggelsemiljoer/> (Hämtat 2013-04-11)

Områden av riksintresse för kulturmiljövården i Hallands län (N) enligt 3 kap 6 § miljöbalken

http://www.raa.se/publicerat/varia2012_18.pdf (Hämtat 2013-04-19)

Riksintressen för kulturmiljövården – Roller och ansvar (2012-11-08, Dnr 331-00679-2012)

<http://www.raa.se/wp-content/uploads/2012/06/RiksintressenPmRollerochansvarslutversion20121108.pdf> (Hämtat 2013-04-19)

Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000-2006, Effektivvärdering (2010) Ramböll för Jordbruksverket

http://www.jordbruksverket.se/download/18.226a264f12efc4806c580007567/Bilaga+15+Ramb%C3%B6ll_LBUrapport_100922.pdf (Hämtat 2013-04-19)

Lagtexter

Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

Miljöbalk (1998:808)

Plan- och bygglag (2010:900)

9. ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING

Samtliga fotografier är tagna av författaren, Maj 2013.

Figur 1: Den sammanhållna bykärnan ligger omgiven av kuperad terräng

Figur 2: Fossila odlingsspår och värdefulla betesmarker framhävs i kunskapsunderlagen.

Figur 3: Betande djur uppfattas av lokalbefolkningen som en viktig del av ett levande landskap.

Figur 4: En nybyggd ekonomibyggnad på en lantbruksfastighet som anpassats efter omgivande bebyggelse.

BILAGOR

Bilaga 1.

Grundformulär för intervjuer med fastighetsägare.

Frågor

- 1. Vilka kvaliteter tycker du att Sörby har?**
- 2. Anser du att det är berättigat att kalla Sörby för kulturmiljö?**
- 3. Vad är karaktäristiskt för Sörby som en kulturmiljö?**
- 4. Anser du att din fastighet har kulturhistoriskt värde?**
- 5. Vad anser du är värdefullt. alt. varför inte?**
- 6. Har du fått information om hur kommun alt. Länsstyrelse genom kunskapsunderlag och skyddsbestämmelser ser på din fastighet och dess omgivningar i förhållande till dess kulturhistoriska värde?**
- 7. Har du tillfrågats i arbetet med att ta fram planeringsunderlag för området?**
- 8. Hade du velat bli tillfrågad eller bidra med något?**
- 9. Hur tänker du när det gäller ombyggnad och utveckling av din fastighet? Känner du att du vill eller behöver anpassa dig till kommunens kunskapsunderlag?**
- 10. Känner du till om det finns några restriktioner för om man måste anpassa sig till de kulturhistoriska värdena som identifierats?**
- 11. Söker du några bidrag för landskapsvårdande åtgärder?**

